

Polskie organizacje imigranckie we Włoszech - raport z analizy danych zastanych

Legut, Agnieszka

Veröffentlichungsversion / Published Version
Arbeitspapier / working paper

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Legut, A. (2019). *Polskie organizacje imigranckie we Włoszech - raport z analizy danych zastanych*. Warszawa: University of Warsaw, Centre of Migration Research (CMR). <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-70961-6>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY Lizenz (Namensnennung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by/1.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY Licence (Attribution). For more Information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by/1.0>

Polskie Organizacje Imigranckie w Europie

Polskie organizacje imigranckie **we Włoszech** – raport z analizy danych zastanych

OŚRODEK
BADAŃ NAD
MIGRACJAMI

UNIwersytet
Warszawski

Polskie Organizacje
Imigranckie w Europie

Polskie organizacje imigranckie **we Włoszech** – raport z analizy danych zastanych

Agnieszka Legut

OŚRODEK
BADAŃ NAD
MIGRACJAMI

UNIWERSYTET
WARSZAWSKI

Warszawa 2019

OŚRODEK
BADAŃ NAD
MIGRACJAMI

Ośrodek Badań nad Migracjami UW
ul. L. Pasteura 7, 02-093 Warszawa
tel. +48 2255 46 770
kom. +48 600 42 90 43
e-mail: migration.cmr@uw.edu.pl
www.migracje.uw.edu.pl

Autorka raportu: dr Agnieszka Legut
Email: agnieszka.legut@gmail.com

Kierownik projektu: dr hab. Michał Nowosielski
Koordynator badań: dr Witold Nowak

Copyright by Ośrodek Badań nad Migracjami UW 2019
ISBN 978-83-66348-22-6

NARODOWE CENTRUM NAUKI

Projekt badawczy „Polskie Organizacje Imigranckie w Europie”
realizowany w latach 2015-2020 jest finansowany przez
Narodowe Centrum Nauki z siedzibą w Krakowie w ramach
programu SONATA BIS (nr 2014/14/E/HS6/00731)

Spis treści

O projekcie	5
I. Charakterystyka procesu migracyjnego oraz zbiorowości imigranckiej we Włoszech	7
I.1. Historia migracji z Polski do Włoch	7
I.2. Historia organizacji polonijnych we Włoszech	11
I.3. Charakterystyka społeczno-demograficzna zbiorowości imigranckiej we Włoszech	13
II. Charakterystyka Włoch jako kraju przyjmującego	14
II.1. Założenia i realizacja polityk migracyjnych i integracyjnych	14
II.2. Uwarunkowania formalno-prawne i finansowe funkcjonowania organizacji imigranckich	17
II.3. Dyskurs publiczny o imigrantach i ich organizacjach	18
II.4. Dominujące postawy społeczeństwa Włoch wobec imigrantów i ich organizacji	18
III. Bilateralne relacje między Polską a Włochami	20
III.1. Charakterystyka stosunków politycznych w XX i XXI wieku	20
III.2. Charakterystyka umów i porozumień międzynarodowych między Polską a Włochami	21
III.3. Dominujące wzajemne postawy społeczeństw Polski i Włoch	23
IV. Literatura	24

O projekcie

Prezentowany raport został przygotowany w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie” realizowanego w latach 2015-2020. Celem projektu było dokonanie diagnozy i wyjaśnienia uwarunkowań stanu polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich.

Przez organizacje imigranckie rozumie się tu stowarzyszenia stworzone przez i dla imigrantów dla realizacji celów związanych z dostarczaniem usług – społecznych, ekonomicznych i kulturowych – lub prowadzących działalność rzeczniczą na rzecz społeczności (Rodriguez-Fraticelli i in. 1991). Poprzez stan organizacji rozumie się tu aktualne położenie organizacji w zakresie struktury formalno-prawnej, miejsca i zasięgu działania, profilu działalności, form współpracy, zasobów ludzkich, zasobów materialnych, źródeł finansowania, które podlegają zmianom pod wpływem czynników egzo- i endogennych.

Projekt zakładał badanie dwojakiego rodzaju:

- Badanie diagnostyczne, mające na celu diagnozę stanu polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich.
- Badanie wyjaśniające, mające na celu udzielenie odpowiedzi na pytanie: jakie czynniki kształtują stan polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich?

Dzięki porównaniu stanu organizacji w wybranych krajach oraz pogłębionym badaniom nad specyfiką jego uwarunkowań możliwe było zweryfikowanie następujących hipotez:

H1: Stan polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich zależy od charakterystyki procesu migracyjnego oraz zbiorowości imigranckiej.

H2: Stan polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich zależy od charakterystyki kraju wysyłającego.

H3: Stan polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich zależy od charakterystyki kraju przyjmującego.

H4: Stan polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich zależy od bilateralnych relacji między krajem wysyłającym a przyjmującym.

Do realizacji badań porównawczych w projekcie wybrano następujące kraje: Niemcy, Francję, Wielką Brytanię, Irlandię, Norwegię, Szwecję, Holandię, Włochy i Hiszpanię.

Badania terenowe przeprowadzone zostały następującymi technikami badawczymi:

- a. Badanie techniką sondażu internetowego (CAWI) – ilościowe badanie zaangażowania społecznego, stosunku do polskich organizacji imigranckich oraz charakterystyki społeczno-demograficznej Polaków mieszkających w wybranych krajach europejskich.
- b. Wywiady pogłębione z przedstawicielami instytucji zajmujących się koordynacją, kreowaniem i realizacją polityki polonijnej na temat oceny założeń i realizacji polityki polonijnej, oceny kondycji polskich organizacji imigranckich, oceny czynników wpływających na stan polskich organizacji imigranckich.
- c. Wywiady pogłębione z przedstawicielami instytucji zajmujących się koordynacją, kreowaniem i realizacją polityk migracyjnych i integracyjnych w wybranych

krajach europejskich na temat oceny założeń i realizacji polityk imigracyjnych i integracyjnych oraz ich wpływu na stan polskich organizacji imigranckich.

- d. Wywiady pogłębione z ekspertami w zakresie polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich na temat oceny kondycji polskich organizacji imigranckich, oceny czynników wpływających na stan polskich organizacji imigranckich.
- e. Studia przypadków polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich, mające na celu szczegółowe zbadanie działalności wybranych organizacji ze szczególnym uwzględnieniem ich kondycji oraz czynników na tę kondycję wpływających (wywiady pogłębione z liderami wybranych organizacji, przedstawicielami otoczenia, dokumentacja działalności instytucji w postaci np. fotografii, wycinków prasowych, programów, publikacji etc.).
- f. Badanie techniką sondażu instytucjonalnego polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich mające na celu zdiagnozowanie stanu tych instytucji. Sondaż zostanie przeprowadzony w formie ankiety internetowej oraz rozsyłanej ankiety pocztowej dla zwiększenia odsetka zwrotu.

I. Charakterystyka procesu migracyjnego oraz zbiorowości imigranckiej we Włoszech

I.1. Historia migracji z Polski do Włoch

Obecność polska na Półwyspie Apenińskim sięga wielu stuleci wstecz¹. Głównym czynnikiem przyciągającym stały się ośrodki o wysokim znaczeniu kulturowym, a także politycznym. Już od średniowiecza studenci i wykładowcy *natio Polona* udawali się do Bolonii, Padwy i Rzymu na tamtejsze uniwersytety (Bernatowicz 1990: 47). Ich liczba wzrosła jeszcze w okresie Renesansu, kiedy poza chęcią zdobycia wiedzy akademickiej, udawano się na Półwysep, aby nabrać ogłady towarzyskiej, nawiązać ważne kontakty czy zetknąć się z ówczesnym fermentem kulturowym. Podobną motywację do odwiedzenia Italii dostrzec można i w okresie późniejszym, w europejskiej modzie na *Grand Tour*. W XIX wieku wielu Polaków podjęło działalność polityczną na terenie rodzącego się państwa włoskiego. Choć większość Wielkiej Emigracji skierowała się do Francji, to właśnie tutaj powstały takie inicjatywy militarne, jak Legiony Polskie czy Legion Mickiewicza (Golemo 2010: 92-94).

Współcześnie polscy imigranci stosunkowo rzadko wybierali Włochy jako cel swojej migracji. Był to zresztą – właściwie do początku lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku – kraj o profilu emigracyjnym, zmagający się bezpośrednio po II wojnie światowej z niedorozwojem gospodarczym i przeludnieniem. Okres boomu ekonomicznego, który zaczął się pod koniec lat pięćdziesiątych, uruchomił w pierwszej kolejności falę migracji wewnętrznej, z obszarów wiejskich do miast² (Enaudi 2007; Clark 2009; Bonifazi 2013). Dopiero w ostatnich dekadach zbiorowość polska we Włoszech znacząco się zwiększyła, osiągając swój obecny rozmiar, szacunkowo oceniany na ponad 100 tys. osób.

Napływ Polaków do Włoch typowo ujmuje się w literaturze przedmiotu w trzy główne fale (lub cztery, gdyby wziąć pod uwagę opisaną wyżej elitarną migrację historyczną (Kaczyński 2014: 42): 1) *fałę kombatancką (żołnierską)*, 2) *solidarnościową* oraz 3) *zarobkową*. Dwie pierwsze zwykło się kojarzyć z emigracją typu polityczno-ideologicznego, co pozbawione jest w pewnym stopniu mocy wyjaśniającej, zwłaszcza odniesieniu do imigracji z lat osiemdziesiątych. W jej przypadku może być raczej mowa o umiejscawianiu poszczególnych decyzji o migracji na kontinuum motywacji, z jednej strony politycznych, z drugiej ekonomicznych (Kula 1995: 141-142;³ Romaniszyn 2000: 88; Małek 2014: 149). Mimo tego zastrzeżenia, podział na trzy fale przyjęty zostanie i tutaj, przy założeniu jednak, że ma on na celu porządkować prezentowany opis,

¹ Za początek wyjazdów uniwersyteckich do Włoch przyjęto uważać XIII wiek ze względu na to, że z tamtego właśnie czasu pochodzą najwcześniejsze zachowane pisma dokumentujące pobyt studentów z terenów Rzeczypospolitej (Ulewicz 1991: 328 w: Golemo 2010: 62).

² W przypadku Włoch migracja ze wsi do miasta oznaczała *de facto* przeniesienie się z południa kraju (*Il Mezzogiorno*) na północ.

³ Jak pisze Marcin Kula, w PRL „wśród motywacji fal emigracji klasycznie ekonomicznej najczęściej dało się wychwycić jakieś elementy polityczne. Często motywacja polityczna dołączała *ex post*. Skoro istniała systemowa jedność pomiędzy polityką a gospodarką, to żadna emigracja nie mogła być tylko ekonomiczna bądź tylko polityczna, skoro system pretendował do organizowania wszystkiego, każde odcinkowe niezadowolenie musiało promieniować na całość systemu, a wyjeżdżający emigrant za swój kiepski w wymiarze ekonomicznym los obciążał, nie bez racji, system polityczny” (1995: 142).

a nie spełniać rolę precyzyjnego narzędzia analizy socjologicznej. Nadto, uzupełniony zostanie on o jeszcze jeden element, tj. *falę poakcesyjną*, która posiada cechy swoiste.

Emigracja kombatancka była wynikiem szlaku bojowego 2. Korpusu. W sumie pobyt żołnierzy na Półwyspie Apenińskim trwał około 3 lat (Żak 2013: 55). Po zakończeniu działań wojennych dowództwo zorganizowało szeroką akcję oświatową, w wyniku której około 1300 byłych żołnierzy podjęło naukę na uniwersytetach w Bolonii, Rzymie, Turynie i Mediolanie (Henczel-Wróblewska 2006: 172). W momencie zakończenia II wojny światowej na terenie Włoch znajdowało się prawie 100-112 tys. żołnierzy polskich (Morawski, Morawski 2006: 375 za: Pyłat 2014: 24). Była to jednak sytuacja przejściowa. W sierpniu 1946 r. rozpoczęła się kilkumiesięczna demobilizacja, która wiązała się ze zorganizowanymi wyjazdami żołnierzy do Wielkiej Brytanii (Pyłat 2014: 28), a ostatecznie i do innych krajów: Argentyny, Australii, Kanady czy USA, (Paradowska 1992: 633)⁴. W Italii pozostali najczęściej ci, którzy zdecydowali się na małżeństwo z Włoszkami (Henczel-Wróblewska 2006: 169). Ówczesne władze włoskie, borykając się z problemami gospodarczymi oraz przeludnieniem, niechętnie udzielały pozwoleń na pracę czy stały pobyt. Dodatkowo, w momencie wstąpienia w związek małżeński z obcokrajowcem Włoszki traciły obywatelstwo swojego kraju (Zahorski 1983: 34, 36 za: Paradowska 1992: 633). Wynikająca z tego położenia trudna sytuacja ekonomiczna powodowała, że decydowano się na wyjazd do innych państw, przede wszystkim do Argentyny, RPA i Stanów Zjednoczonych (Morawski, Morawski 2006: 178-179 za: Golemo 2010: 112). Przyjmuje się, że decyzję o pozostaniu w Italii podjęło nie więcej niż 2 tys. osób (Paradowska 1992: 633), z czego około połowę stanowili byli żołnierze, resztę natomiast uchodźcy cywilni⁵. Ci, którzy pozostali, znajdowali zatrudnienie głównie jako pracownicy fizyczni, rzadziej umysłowi. Nieliczni stali się też właścicielami gospodarstw rolnych (Paradowska 1992: 634 za: Pyłat 2014: 29-30).

Kolejny znaczący napływ Polaków do Włoch wiąże się z wprowadzeniem w Polsce stanu wojennego i uruchomieniem tym samym *fali solidarnościowej*⁶. Choć prawdą jest, że i w poprzednim dziesięcioleciu Polacy migrowali do Italii. Były to przede wszystkim kobiety, które decydowały się na emigrację stałą, wstępując w związki małżeńskie z Włochami (Golemo 2006: 103). Zjawisko to zauważalne było także w latach osiemdziesiątych (Pyłat 2014: 35). Oprócz migracji małżeńskich, miała też miejsce migracja ze względów religijnych – w związku z wyborem Karola Wojtyły na papieża⁷. Okres ten przyniósł jednak przede wszystkim falę związaną z możliwością ubiegania się we Włoszech o status uchodźcy, przy czym decyzjom wyjazdowym towarzyszyła często także motywacja ekonomiczna, która szczególnie pod koniec dekady stała się dominująca. Podobnie jak w przypadku fali kombatanckiej, większość z migrantów z lat osiemdziesiątych – szczególnie z początku dekady – nie osiedliła się

⁴ Zdarzyły się też sporadycznie przypadki powrotów do Włoch po krótkim pobycie w Anglii, jak uczynił to, na przykład, Herling-Grudziński (Golemo, 2011: 102).

⁵ Według danych z 1948 r. (Rocznik Polonii Zagranicznej 1948: 193 w: Paradowska 1992: 633).

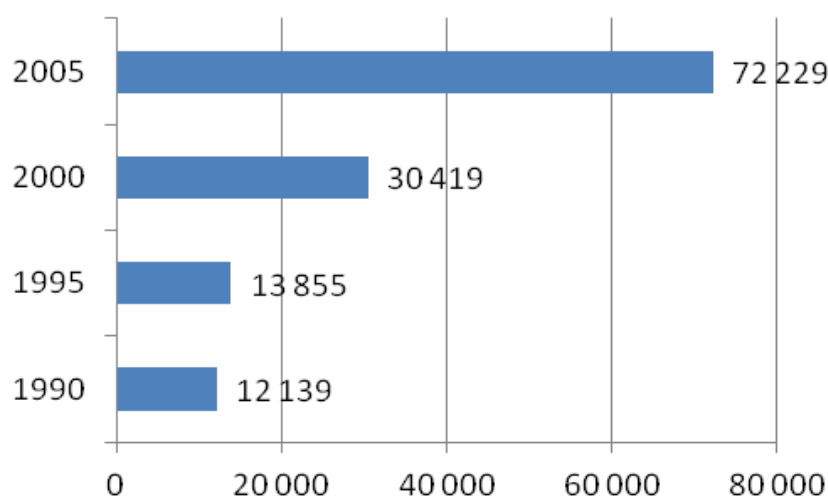
⁶ Czasem początki starań o azyl były dość nietypowe, jak np. kiedy w 1983 r. kibice Lechii Gdańsk po meczu z Juventusem Turyn postanowili pozostać we Włoszech (Golemo 2006: 465). Wielokrotnie poszukującymi azylu stawali się też uczestnicy wycieczek „Orbisu”, czasem włączając kierowców autokarów (Golemo 2006: 467).

⁷ Migracja o charakterze religijnym nie będzie przedmiotem szczegółowej analizy w tym raporcie ze względu, po pierwsze, na jej swoistość, a po drugie, na zwięzłość niniejszego opracowania.

we Włoszech na stałe, udając się głównie do Kanady i Stanów Zjednoczonych (Golemo 2006: 465; Stola 2010: 217). Szacuje się, że przez włoskie obozy dla uchodźców przeszło w latach osiemdziesiątych około 40 tys. Polaków. Uczestnicy tej fali migracyjnej nierzadko podejmowali pracę w szarej strefie (np. myjąc szyby samochodowe na skrzyżowaniach), czy to podczas oczekiwania na rozpatrzenie wniosku o azyl, czy po jego odrzuceniu, kiedy automatycznie stawali się migrantami nielegalnymi. Pojawiały się też zachowania patologiczne, takie jak drobna przestępczość, żebractwo, alkoholizm czy prostytutka (Pugliese, Macioti: 152 za: Golemo 2006: 470).

Zbiorowość polska we Włoszech stała się bardziej liczna dopiero w wyniku napływu z lat dziewięćdziesiątych oraz kolejnych. Wbrew temu co sugerować może wykres 1, przyrost ten nie miał jednak charakteru skokowego. Dwukrotne podwojenie się liczby Polaków w latach 1995-2000 oraz 2000-2005 jest najprawdopodobniej efektem akcji regularyzacyjnych, przeprowadzonych przez włoskie władze (Kowalska-Angelelli 2007: 3). W ich wyniku, po spełnieniu pewnych warunków, następowało uregulowanie statusu pobytowego imigranta⁸.

Wykres 1. Legalna migracja we Włoszech: Polacy z pozwoleniami na pobyt w latach 1990-2005

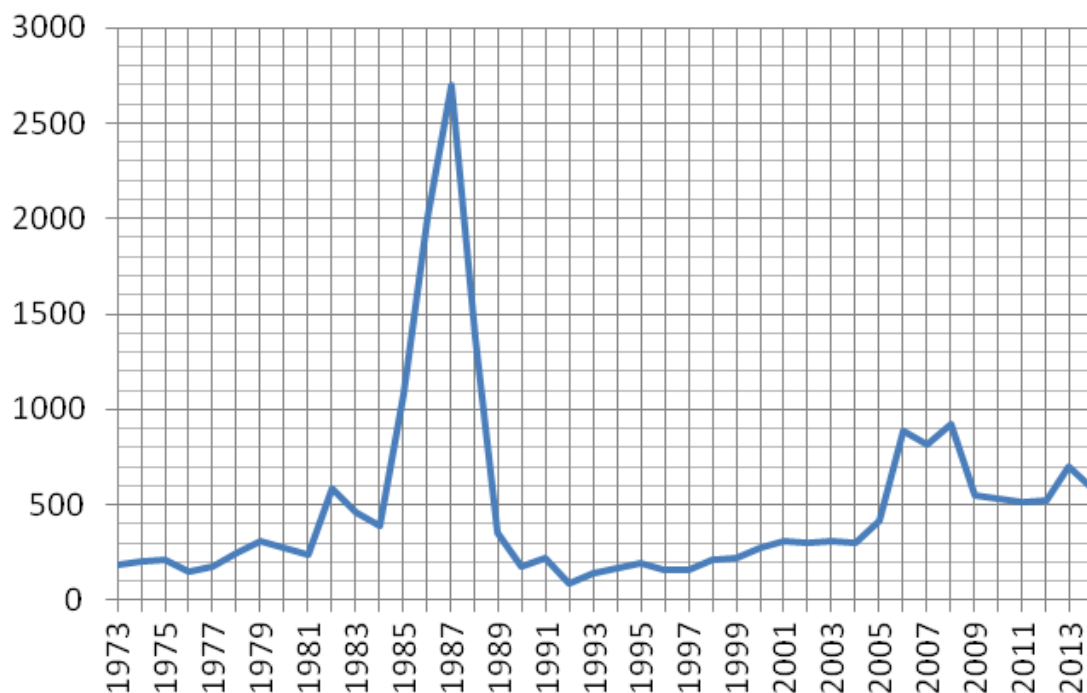

Źródło: Opracowanie własne na podstawie F. Pittau, F. Ricci, *Dinamiche ed evoluzioni dell'immigrazione polacca in Italia*, w: K. Golemo, K. Kowalska-Angelelli, F. Pittau, A. Ricci (red.), *Polonia. Nuovo Paese di Frontiera. Da migranti a comunitari*, IDOS, Rzym 2006, s. 194.

Migranci zarobkowi z lat dziewięćdziesiątych przebywali we Włoszech najczęściej tymczasowo, a ich pobyty, podczas których podejmowano głównie pracę nielegalną, miały charakter cykliczny. Nieformalnemu zatrudnieniu sprzyjała elastyczność i rozległość szarej strefy (Weinar 2006: 7). W poprzedniej dekadzie częściej w poszukiwaniu pracy wyjeżdżali z Polski do Włoch mężczyźni, teraz dominujący stał się udział kobiet (Golemo 2011: 108). Znajdowały one

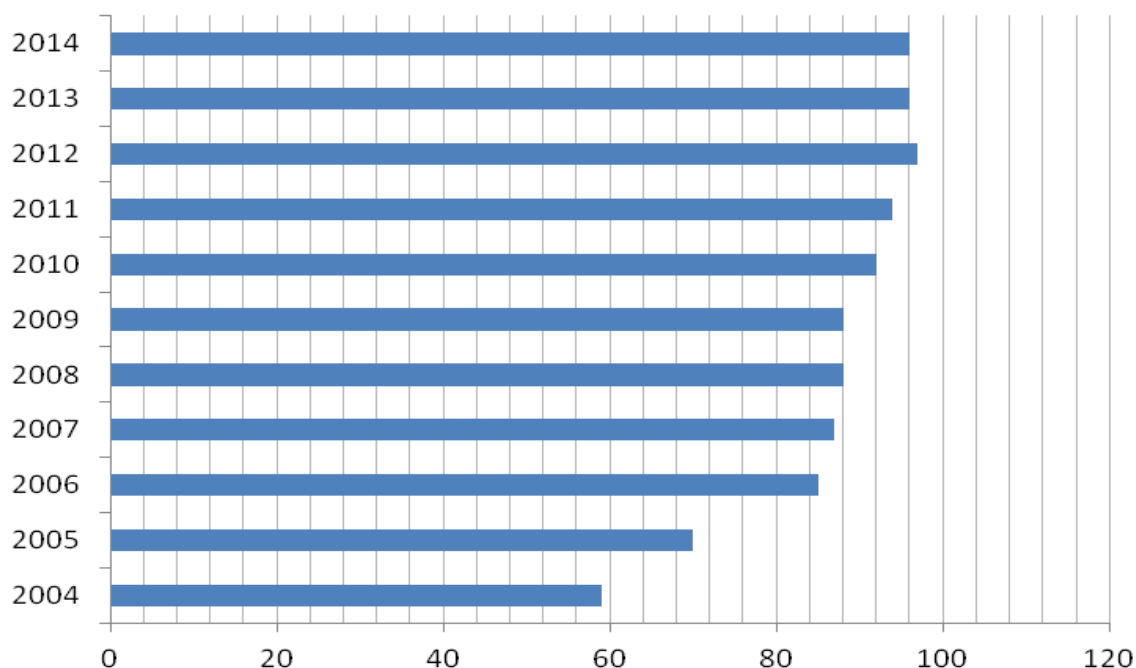
⁸ Akcje regularyzacyjne pozostają jednym z głównym instrumentów polityki imigracyjnej państwa włoskiego. Szerzej na ten temat w dalszej części tekstu.

Wykres 2. Emigracja z Polski do Włoch na pobyt stały w latach 1973-2014

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS, *Główne kierunki emigracji i imigracji na pobyt stały w latach 1966-2014*, 2015, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-ludnosci/glowne-kierunki-emigracji-i-imigracji-w-latach-1966-2014-migracje-na-pobyt-staly,4,1.html> (dostęp: 3.01.2016).

Wykres 3. Czasowa emigracja (w tys.) z Polski do Włoch w latach 2004-2014

Źródło: Opracowanie własne na pdst.: GUS, *Informacja o kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2014*, 2015, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2014,11,1.html> (dostęp: 3.01.2016).

zatrudnienie przede wszystkim w roli opiekunek (*badante*) lub pomocy domowych (*colf*), co było konsekwencją zmian strukturalnych, jakie zaszły w rodzinach włoskich i na włoskim rynku pracy (Kawczyńska-Butrym 2008: 62). Dla tej fali charakterystyczny był też – zwłaszcza na początku dekady – stosunkowo niski poziom wykształcenia (Kowalska-Angelelli 2007: 2).

W ostatnim piętnastoleciu zauważalna jest generalna tendencja do stopniowego przyrostu liczby Polaków we Włoszech. Wskazują na to zarówno dane dotyczące migracji czasowej, jak i osiedleń (por. wykres 2 i 3). Szczególnie intensywny napływ odnotowano w 2006 r., kiedy to zniesiono ograniczenia w dostępie do włoskiego rynku pracy dla nowych obywateli UE. Jednakże w wyniku pogorszenia się sytuacji gospodarczej Włoch po kryzysie 2008 r. odnotowano spadek liczby Polaków osiedlających się w Italii na stałe (por. wykres 2) oraz, szczególnie w ostatnich latach (tj. 2013 i 2014 r.), także niewielkie zmniejszenie się liczby osób przybywających do tego kraju, co odzwierciedlone zostało w ramach statystyk emigracji czasowej (por. wykres 3). Czas pokaże czy trend ten się utrzyma. Badacze procesów emigracji z Włoch już teraz wskazują, że kraj ten zasługuje obecnie nie tylko na miano kraju imigracyjnego, ale także w rosnącym stopniu kraju wyjazdów (*Fondazione Migrantes* 2015).

Fala poakcesyjna, podobnie jak miało to miejsce w latach dziewięćdziesiątych, jest nadal wyraźnie sfeminizowana, choć charakteryzuje się znacznym zróżnicowaniem w zakresie od długości pobytu, którego czas często pozostaje nieoznaczony (Kowalska-Angelelli 2007: 5), a także motywacji wyjazdowych. Oprócz chęci podjęcia we Włoszech pracy, pojawia się też swoista migracja kulturowa czy edukacyjna, w której dominującym motywem stała się chęć rozwoju osobistego, zwiększenia swoich kwalifikacji, także językowych. Statystyki włoskie wskazują na zwiększającą się liczbę studentów polskich podejmujących we Włoszech naukę (Kowalska-Angelelli 2007: 9). Co więcej, jak zauważa Kamila Kowalska-Angelelli, migranci poakcesyjni coraz częściej „posiadają ściśle określony (...), nie tylko ekonomiczny, projekt swojej emigracji, który też bardzo często poddawany jest weryfikacji i ewentualnym zmianom” (2007: 3). Są to osoby młodsze i lepiej wykształcone, również w zakresie znajomości języka włoskiego w porównaniu z przedstawicielami poprzedniej fali (Małek 2014: 149).

I.2. Historia organizacji polonijnych we Włoszech

W okresie powojennym polskie życie organizacyjne wiąże się nieodłącznie z 2. Korpusem. Podczas prawie trzyletniego stacjonowania we Włoszech podjęto w jego ramach szereg inicjatyw społecznych, kulturalnych oraz edukacyjnych (Henczel-Wróblewska 2006: 171). Działalność ta – ze względu na wyjazd przeważającej większości żołnierzy – nie przerodziła się w trwałe formy organizacyjne. Ci, którzy pozostali, powołali natomiast nowe: o charakterze kulturowo-społecznym, samopomocowym i zawodowym. Większość z nich zaprzestała jednak aktywności stosunkowo szybko ze względu na brak środków (Budakowska 2005: 375). Do dzisiaj funkcjonuje Ognisko Polskie w Turynie – obecnie najstarsza organizacja zrzeszająca Polaków we Włoszech. Długoletnią działalność prowadziło także Stowarzyszenie Polskich Kombatantów (Henczel-Wróblewska 2006: 187).

Kolejne organizacje, w liczbie kilkunastu, powstały w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Część z nich powołana została wspólnie przez przedstawicieli emigracji żołnierskiej oraz późniejszej fali – Polki, które weszły w związki małżeńskie z Włochami⁹ (Henczel-Wróblewska 2006: 221). Stworzyły też one własną organizację, nieistniejący już Związek Polaków SAWA. Zainicjowały jednak przede wszystkim – często wraz ze swoimi włoskimi mężami – szereg stowarzyszeń polsko-włoskich. Podmioty takie powstały m.in. w Reggio Emilia, Bolonii, Florencji, L'Aquila czy Palermo (Budakowska 2005: 375). Lata siedemdziesiąte to także czas podjęcia pierwszych, nietrwałych, jak miało się okazać, prób integracji środowiska, jak Rada Polaków we Włoszech czy Związek Polskich Organizacji Niepodległościowych. W latach osiemdziesiątych z kolei utworzone zostały tymczasowe organizacje mające reprezentować wobec włoskich władz Polaków ubiegających się o azyl¹⁰ (Paradowska 1992: 637; Budakowska 2005: 375).

W ostatniej dekadzie XX wieku zjawiskiem charakterystycznym dla polskiego życia organizacyjnego we Włoszech stało się formalizowanie działalności poprzez dokonanie rejestracji istniejących wcześniej nieformalnych stowarzyszeń. Pojawiły się zresztą ku temu pewne zachęty instytucjonalne ze strony władz włoskich, jak też wsparcie ze strony polskich przedstawicielstw konsularnych. Podjęto również trwałą próbę integracji organizacji polskich we Włoszech, rozproszonych po całym Półwyspie Apenińskim. W 1997 r. powstał, istniejący do dziś, Związek Polaków we Włoszech, który zrzesza kilkanaście organizacji, w tym instytucji.

W ostatnim piętnastoleciu w świecie polskich organizacji we Włoszech zachodzą dynamiczne zmiany. Po pierwsze, przedstawiciele fali kombatanckiej nie biorą już w nim aktywnego udziału. Kontynuują natomiast działalność podmioty zrzeszające ich rodziny. Powstają też nowe stowarzyszenia powołane przez ich potomków, np. „Przyjaciele Polski w Umbrii”, założone w 2013 r. Po drugie, są poddawane rejestracji lub pojawiają się nowe organizacje, zakładane przez osoby (głównie Polki-żony Włochów), które wyemigrowały z Polski w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, a także coraz częściej dziewięćdziesiątych. Wśród około 20 stowarzyszeń, powołanych do życia lub zarejestrowanych po 2000 r., te właśnie dominują. Po trzecie, rejestrują się też pierwsze, nieliczne, stowarzyszenia związane z falą poakcesyjną, choć zauważalna jest tendencja do skupiania się w grupy nieformalne, w tym tworzenia bardziej lub mniej efemerycznych wspólnot w przestrzeni wirtualnej. Największa dynamika dotyczy jednak powstawania polskich szkół społecznych. Zdarza się też, jak miało to miejsce w przypadku Stowarzyszenia POLONIK z Udine, że założnikiem stowarzyszenia staje się właśnie działalność punktu szkolnego czy świetlicy polskiej dla dzieci (*ludoteca*).

Aktualnie istnieje około 40 stowarzyszeń polskich we Włoszech, nie licząc szeregu fundacji i innych instytucji. Zlokalizowane są one przede wszystkim w Rzymie, choć można je spotkać praktycznie w każdym regionie Włoch. W organizacjach mających dłuższy staż dominują przedstawicielki migracji z lat siedemdziesiątych i późniejszych, często Polki, które zawarły polsko-włoskie związki małżeńskie. Obecność Włochów – czy to w roli założycieli, aktywnych działaczy, czy klientów organizacji –

⁹ Np. Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Rodzin Polskich nad Adriatykiem w regionie Marche oraz Stowarzyszenie Rodzin Polskich nad Adriatykiem w Abruzzo.

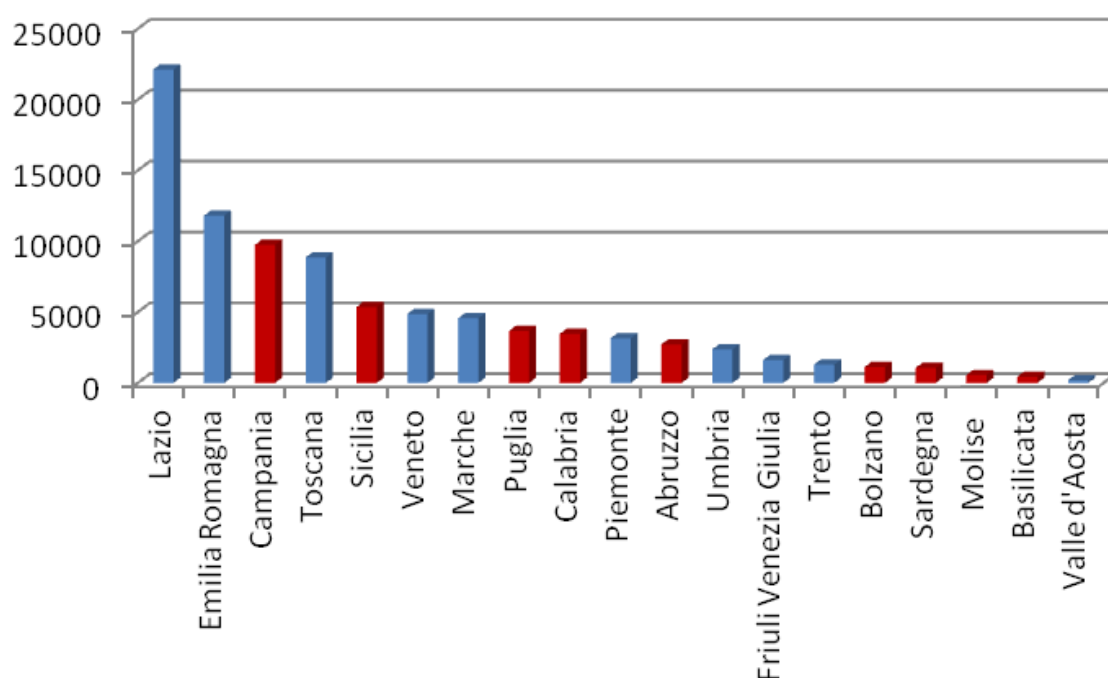
¹⁰ Chodzi o Komitet Uchodźców z Polski i Komitet Przedstawicieli Uchodźców Polskich we Włoszech.

jest zresztą w świecie polskich stowarzyszeń we Włoszech cechą szeroko rozpowszechnioną. Jeśli chodzi o podziały w środowisku, to wydają się one biec przede wszystkim wzdłuż linii identyfikacji tożsamościowych, swoistych etykiet, które każą wyodrębniać stowarzyszenia stworzone przez emigrację polityczną czy małżeńską od organizacji związanych z migracją zarobkową. Podziały te przejawiać się mogą poprzez dystans wzajemny, jak też otwarty konflikt. W 2011 r. doszło do rozłamu w łonie jedynej do tamtej pory organizacji parasolowej (Związek Polaków we Włoszech) i utworzenia – podmiotu konkurencyjnego (Unii Stowarzyszeń Włosko-Polskich).

I.3. Charakterystyka społeczno-demograficzna zbiorowości imigranckiej we Włoszech

Największe skupisko Polaków na Półwyspie Apenińskim znajduje się niezmiennie od wielu dekad w regionie Lacjum, zwłaszcza w Rzymie. Dzisiejsza zbiorowość polska we Włoszech rozproszona jest jednak po całym terytorium kraju, przy czym utrzymuje się znacznie większa koncentracja Polaków w regionach północnych i centralnych (por. kolor niebieski na wykresie 4¹¹).

Wykres 4. Rozmieszczenie Polaków we włoskich regionach

Źródło: Opracowanie własne na podstawie IDOS, *Dossier Statistico Immigrazione*, Roma 2015.

¹¹ Zestawienie nie zawiera regionu Lombardia, ponieważ *Dossier Statistico Immigrazione* uwzględnia w ujęciu regionalnym tylko 20 pierwszych (pod względem liczebności) zbiorowości pochodzenia imigranckiego. Szacuje się, że w regionie tym mieszka około 1000-3000 Polaków.

Licząca ponad 100 tys. zbiorowość polska jest silnie sfeminizowana. Udział kobiet utrzymuje się na poziomie około 70% (IDOS 2005, 2010, 2015), a na tradycyjnym południu Włoch jest jeszcze wyższy, dochodząc w niektórych rejonach nawet do 90% (Kowalska-Angelelli, 2007: 7).

W jej skład wchodzi osoby relatywnie młode, ze względu na fakt, że najnowsza migracja stanowi licznie duży odsetek omawianej zbiorowości (Weiner 2006: 1). Ponadto dorasta drugie pokolenie polskich imigrantów (Małek 2014: 150). Stosunkowo częste jest też migrowanie całych rodzin, widoczne we wzroście liczby uczniów pochodzących z Polski.

Mimo iż obecnie notuje się wśród Polaków we Włoszech relatywnie wysoki poziom wykształcenia (Kowalska-Angelelli 2007: 8), nie może być jeszcze mowy o zasadniczej zmianie struktury zatrudnienia (Golemo 2011: 109), której charakterystyczne cechy wytworzyły się w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Niemniej jednak rzadziej decydują się oni na podjęcie pracy w ramach szarej strefy (Weiner 2006: 7), częściej natomiast na samozatrudnienie. Również, oprócz tradycyjnych dla tej zbiorowości zawodów takich jak np. murarz czy pracownik gospodarstwa rolnego (w przypadku mężczyzn) lub opiekunka i pomoc domowa (w przypadku kobiet), Polacy niejednokrotnie znajdują zatrudnienie w sektorze usług, głównie w hotelarstwie, handlu czy gastronomii (Kowalska-Angelelli 2007: 5).

II. Charakterystyka Włoch jako kraju przyjmującego

II.1. Założenia i realizacja polityk imigracyjnych i integracyjnych

Włochy są krajem o dodatnim saldzie migracji od stosunkowo niedawna, bo od połowy lat siedemdziesiątych XX wieku. Wcześniej, tj. w okresie 1860-1970, były źródłem masowej emigracji oraz migracji wewnętrznych z południa w kierunku uprzemysłowionej północy (Mantovan 2013: 255). Uruchomienie fali imigracyjnej w latach siedemdziesiątych wiąże się często z kryzysem paliwowym i restrykcjami wjazdowymi dla imigrantów wprowadzonymi przez państwa zachodnie. Włochy stały się wówczas rodzajem „zastępczej arkadii imigranckiej” (Małek 2013: 167). Rolę kluczowego czynnika przyciągającego odegrał jednak wzrost gospodarczy lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych oraz związane z nim zmiany na rynku pracy, jak też przeobrażenia społeczne (Einaudi 2007: 53-54). Obecnie imigranci stanowią aż 8,2% ludności Włoch (IDOS 2015), co umiejscawia ten kraj w ścisłej czołówce państw UE pod względem udziału imigrantów w populacji. Jednocześnie Włosi to jedno z najszybciej starzejących się społeczeństw nie tylko w Europie, ale i na świecie.

Obecnie, mimo że pod koniec lat dziewięćdziesiątych przyjęto szeroko zakrojoną ustawę dotyczącą imigracji¹², zjawisko to nadal traktowane wydaje się w kategoriach sytuacji wyjątkowej raczej niż jako strukturalny element włoskiej rzeczywistości (Weiner 2006: 8; Ambrosini 2013a: 2). Jest to zresztą charakterystyczne dla śródziemnomorskiego modelu polityki w tym zakresie (Ambrosini 2001 za: Mantovan 2013: 257). Napływ imigrantów jest w rzeczonym ujęciu kontrolowany w sposób

¹²La LeggeTurco-Napolitano 40/1998.

ograniczony – na rzecz przyznania dominującej roli akcjom regularyzacyjnym¹³. Ich celem jest legalizacja migrantów już obecnych na włoskim rynku pracy (Mantovan 2013: 257). Bardziej proaktywne instrumenty kontrolowania fali napływowej ograniczone są do: 1) corocznego ustalania przez rząd – na mocy tzw. *decreti flussi* – kwot imigrantów, którzy w danym roku uzyskać mogą legalny dostęp do rynku pracy (Mantovan 2007: 43) oraz 2) naboru ścieżką preferencyjną, zarezerwowaną dla pracowników wysoce wykwalifikowanych i niektórych kategorii zawodowych (Kowalska-Angelelli 2007: 9). Włoska polityka imigracyjna opiera się więc na restrykcyjnym dostępie do legalnego zatrudnienia i pobytu na terytorium państwa włoskiego¹⁴, przy istnieniu szeroko rozbudowanej szarej strefy.

Polityka integracyjna do niedawna postrzegana była we Włoszech jako proces samoistny, który następuje pod warunkiem włączenia danej osoby na rynek pracy (Caponio 2013 za: Caneva 2014: 8). Podejmowane działania integracyjne, odnoszące się do sfery społecznej czy kulturowej, pozostawały marginalne (Caponio, Zincone 2011). Zwrot ku podkreśleniu istotności wymiaru kulturowego integracji nastąpił w ostatnich latach. W 2006 r. przygotowano „Kartę obywatelskich wartości”¹⁵. W 2010 r. pojawił się kolejny dokument¹⁶, w którym podkreśla się obowiązki imigranta i jego odpowiedzialność za własny proces integracji (Caneva 2014: 10). Obecnie uzależnia się wydanie pozwolenia na pobyt długoterminowy od podpisania umowy integracyjnej (*Accordo integrazione*) oraz uzyskania określonej liczby punktów w procesie edukacji językowo-obywatelskiej, którą zapewnia państwo. Niemniej jednak trudno mówić o spójnej koncepcji, która ległaby u podstaw włoskiej polityki integracyjnej. Co prawda, zgodnie z zapisami ustawy 40/1998 powołano komisję ekspercką mającą wypracować podwaliny tejże. Biorąc pod uwagę silne regionalizmy i wynikający z nich włoski *patchwork* etniczno-kulturowy (Małek 2013a), nie brano pod uwagę modelu asymilacji kulturowej. Zaproponowana wówczas ścieżka wyrastała również z krytyki multikulturalizmu. Owa „rozsądna integracja” (*integrazione ragionevole*), jak ją nazwano, sprowadzać się miała, najogólniej rzecz biorąc, do uznania różnicy kulturowej przy jednoczesnym podzieleniu pewnych wspólnych wartości (Campani 1998: 5). Do tej pory nie została jednak w pełni wprowadzona w życie.

Koncepcja obywatelstwa, obowiązująca we Włoszech (*ius sanguinis*), ma charakter dalece ekskluzywny. Kraj ten odnotowuje najniższą liczbę naturalizacji spośród krajów *OECD* (Bonapace 2009 za: Mantovan 2013: 259). Co prawda, od 1992 r. uznaje się tu podwójne obywatelstwo (Honohan 2010: 15), ale od obywateli państw tzw. trzecich wymagany jest 10-letni okres nieprzerwanego zamieszkiwania na terytorium Republiki Włoskiej. W przypadku uchodźców i bezpaństwowców okres ten skraca się do lat 5, i odpowiednio 4 dla obywateli UE, a więc także Polaków (ISTAT 2013: 105).

Kluczową rolę w polityce integracyjnej, a w pewnym zakresie także imigracyjnej, odgrywają władze lokalne (Alessandrini 2006: 169). Decentralizacja jest obecna nie tylko na poziomie wdrażania, ale i planowania działań. W rezultacie często w różnych regionach – w zależności od tradycji politycznych, kulturowych czy struktury

¹³ Do tej pory przeprowadzono 6 takich regularyzacji, średnio co 4 lata (Kowalska-Angelelli 2007: 9).

¹⁴ Dostęp ten został zresztą jeszcze zawężony po uchwaleniu ustawy 186/2002 (*La Legge Bossi-Fini*).

¹⁵ *Carta dei valori della cittadinanza e dell'integrazione*.

¹⁶ *Piano per l'integrazione e la sicurezza*.

rynku pracy – polityka wobec imigrantów ma różny zakres i przebieg (Caponio 2005: 937)¹⁷.

Mimo znacznego zróżnicowania pod względem kraju pochodzenia (Caponio 2005: 932), imigranci podlegają we Włoszech w założeniu tym samym prawom i narzędziom administracyjnym (Caneva 2014: 14). Regulacje te nie odnoszą się jednak do cudzoziemców mających status *comunitari*, czyli obywateli UE, w tym oczywiście Polaków.

Na przykładzie zbiorowości polskiej we Włoszech, przyjąwszy perspektywę diachroniczną, obserwować można proces kształtowania się włoskiej polityki imigracyjnej. W odniesieniu do fali żołnierskiej zastosowanie miały bardzo restrykcyjne prawa skutkujące praktycznym zamknięciem rynku pracy. Było to zrozumiałe rozwiązanie w sytuacji w jakiej znajdowały się Włochy po II wojnie światowej – dużego bezrobocia i nadwyżki siły roboczej. Uzyskanie pozwolenia na pracę wiązało się z procedurą opisaną w obowiązującej wówczas ustawie¹⁸, wedle której o dokument taki należało ubiegać się w lokalnej kwesturze. Ta była zobligowana zasięgnąć opinii władz lokalnych, a nawet centralnych¹⁹. Nie określono przy tym jednoznacznie, jakie są warunki uzyskania takiego pozwolenia. Praktycznie nie było też możliwości odwołania się od tej decyzji. Dostęp do szeregu zawodów był całkowicie zamknięty²⁰ (Einaudi 2007: 46-49). Często taka polityka praktycznego zamknięcia rynku pracy przekładała się na ciężką sytuację byłych polskich żołnierzy i uchodźców cywilnych, którzy, jak już wspomniano, najczęściej emigrowali dalej.

W latach osiemdziesiątych w stosunku do Polaków, którzy zdecydowali się ubiegać we Włoszech o azyl, miała zastosowanie Konwencja Genewska o Ochronie Uchodźców. Włochy, jako sygnatariusz tej umowy, nie tylko rozpatrywały wnioski, ale podczas oczekiwania na zakończenie procedury, zapewniały Polakom zakwaterowanie²¹ i wyżywienie. Kiedy napływ stał się niezwykle intensywny (jego szczyt przypadł na 1987 r.), zaczęło brakować miejsc i środków. Wytworzyła się sytuacja kryzysowa. Przybywający Polacy nierzadko koczowali w parkach i na dworcach. W dostępnych pomieszczeniach kwaterowano coraz więcej osób, wyłączano okresowo światło, a nawet wprowadzono nakaz stałego pobytu w miejscach zamieszkania²² (Macioti, Pugliese 1998: 151 za: Golemo 2006: 467). Zaczęto także prowadzić działania „zniechęcające” do wjazdu na terytorium Włoch, np. wielogodzinne przetrzymywanie Polaków na lotniskach i na przejściach granicznych (Cieślińska 1993: 101 za: Golemo 2006: 470).

W 1991 r. państwo włoskie zniosło obowiązek wizowy dla Polaków, co w konsekwencji doprowadziło do intensyfikacji napływu, jaki wówczas nastąpił.

¹⁷ Dla przykładu, Bolonia, będąca matecznikiem lewicy we Włoszech, ma bardzo rozbudowane usługi dla imigrantów; podczas gdy Neapol, gdzie tradycyjnie – jak na całym *Mezzogiorno* – występuje mniejsze zainteresowanie polityką społeczną, takich działań podejmuje się niewiele (Caponio 2005: 944-945).

¹⁸ *La Legge 264/1949*.

¹⁹ Na poziomie ministerstw.

²⁰ Cudzoziemcy nie mogli podejmować pracy m.in. na stanowisku redaktora naczelnego, tłumacza czy przewodnika alpejskiego (Einaudi 2007: 48).

²¹ Zostali oni początkowo umieszczeni w obozach dla uchodźców w Capui koło Neapolu i Latinie koło Rzymu, później, z braku miejsca, w pensjonatach i na kempingach (Golemo 2006: 466).

²² Aby je opuścić na dłużej niż 24 godziny, wymagane było specjalne pozwolenie (Macioti, Pugliese 1998: 151 za: Golemo 2006: 467).

W latach 1990-2002 w wyniku akcji regularyzacyjnych swój pobyt we Włoszech zalegalizowało ponad 48 tys. Polaków (Pittau, Ricci 2006: 193).

Polscy imigranci nie od razu po akcesji ich kraju do UE mogli korzystać ze swobodnego dostępu do włoskiego rynku pracy. Republika Włoska zdecydowała się bowiem wprowadzić moratorium w tym zakresie, które przestało obowiązywać pod koniec lipca 2006 r. (Weinar 2006: 8). Samo wprowadzenie okresu przejściowego było, jak się wydaje, podyktowane względami politycznymi, tj. chęcią uspokojenia elektoratu zaniepokojonego możliwością wystąpienia masowego napływu migrantów z Europy Środkowej i Wschodniej. Paradoksalnie, limity kwot, dotyczące liczby pracowników z nowych krajów UE możliwych do przyjęcia, zostały ustalone wysoko²³: na 2005 r. było to 79,5 tys. osób, a na 2006 r., mimo iż poprzedni kontyngent nie został w pełni wykorzystany, znacząco go zwiększono (do 170 tys.) (Kowalska-Angelelli 2007: 10).

II.2. Uwarunkowania formalno-prawne i finansowe funkcjonowania organizacji imigranckich

Już w 1986 r.²⁴ zapowiedziano utworzenie przy Ministerstwie Pracy krajowej rady konsultacyjnej ds. imigracji, w skład której mieli wejść przedstawiciele sześciu najbardziej reprezentatywnych stowarzyszeń imigranckich. Podobne rady miano utworzyć na poziomie regionów. W 1990 r. wprowadzono klauzulę, która zezwalała władzom regionalnym na udzielanie organizacjom imigranckim dotacji. W efekcie w latach dziewięćdziesiątych dał się obserwować trend do tworzenia stowarzyszeń formalnych (Caponio 2005: 935).

Jednakże wytworzona w ten sposób instytucjonalna struktura możliwości (Soysal 1994 za: Caponio 2005) okazała się bardzo ograniczona. Po pierwsze, dobór organizacji i ich reprezentantów do rad miał charakter dalece arbitralny²⁵ (Mantovan 2013: 263); po drugie, praktyka wykazała, że nie odegrały one istotnej roli w procesie podejmowania decyzji (Caponio, 2005) (Mantovan 2014); po trzecie, w zakresie przyznawania dotacji na realizację zadań w ramach polityki imigracyjnej czy integracyjnej priorytetowo traktowano rodzime organizacje trzeciego sektora (Caponio 2005: 936), które tradycyjnie we Włoszech spełniają – w obliczu relatywnie słabej aktywności państwa w tym zakresie – bardzo ważną rolę, ciesząc się zaufaniem władz (Mantovan 2013: 257).

W efekcie po początkowym etapie, podczas którego nastąpił intensywny rozwój liczby formalnych stowarzyszeń imigranckich z nadzieją na partycypację, nastąpiło wycofywanie się ze współpracy z władzami lokalnymi i ukierunkowanie na mniej formalną działalność społeczno-kulturową (Mantovan 2013: 261-262). Przemiany te można także zaobserwować w przeobrażeniach stowarzyszeń polskich we Włoszech. W dodatku, ze względu na to, że zrzeszają one obywateli UE, zostały wyłączone ze sfery oddziaływania polityki integracyjnej. We Włoszech nie ma tradycji bezpośredniego

²³ Tu: pracownicy z nowo przyjętych krajów do UE.

²⁴ *La Legge Foschi 943/1986*.

²⁵ Wyjątkiem była tu Sycylia, gdzie wybory do rady konsultacyjnej odbywały się w drodze demokratycznego głosowania (Mantovan 2013: 263).

wspierania grup kulturowych o imigranckim rodowodzie w ich działalności społecznej, kulturowej, w tym organizacyjnej.

II.3. Dyskurs publiczny o imigrantach i ich organizacjach

Wątek imigracji²⁶ pojawił się we włoskiej debacie publicznej na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Jego upolitycznienie wiązało się ze wzrostem popularności szowinistycznych partii z północy Włoch (Einaudi 2007: 5). Powiązanie wówczas tematu imigrantów z kwestiami bezpieczeństwa (Einaudi 2007: 139) obecne jest w dyskursie publicznym do dziś i uwidacznia się szczególnie podczas kampanii wyborczych czy ostatnio w wyniku napływu migrantów z Afryki Północnej. Równolegle wzrosło zainteresowanie mediów tą tematyką i, jak pokazują badania, częstotliwość jej podejmowania (Calvanese 2011). Media włoskie prezentują zazwyczaj schematyczny, uproszczony obraz imigracji (Birindelli, Bonifasi 1993: 6; Golemo 2013: 195), stale wiążąc to zjawisko z tematami przestępczości, bezpieczeństwa (Golemo 2013: 194) czy aspektem pomocy społecznej (Calvanese 2011). Bardziej receptywne ujęcia odnaleźć można głównie w dyskursie trzeciego sektora (Birindelli, Bonifasi 1993: 54).

Polacy we Włoszech, odkąd uzyskali status *comunitari*, rzadko stają się przedmiotem zainteresowania mediów. Niemniej jednak nadal pojawiają się głównie w kontekście jednowymiarowego schematu opisanego wyżej (Golemo 2010: 313), do którego zostali włączeni w latach osiemdziesiątych. Wcześniej, tj. na początku dekady, polscy imigranci przedstawiani byli w dość pozytywnym świetle. Był to czas kiedy społeczeństwo włoskie pozostawało pod wpływem „czynnika podwójnego W”, czyli postaci Karola Wojtyły i Lecha Wałęsy²⁷ (Golemo 2014: 100). Po raz drugi temat imigracji z Polski przyciągnął uwagę mediów w okresie przedakcesyjnym w kontekście lęku przez tzw. hydraulikiem polskim (*rubalavoro*)²⁸, czyli wizją najazdu i nadmiernej konkurencji na rynku pracy (Kowalska-Angelelli 2007: 4).

II.4. Dominujące postawy społeczeństwa Włoch wobec imigrantów i ich organizacji

Początkowo imigracja nie była postrzegana przez Włochów w kategoriach problemu być może ze względu na to, że dla wielu z nich była doświadczeniem własnym lub obecnym w najbliższym otoczeniu (Zicone 1995: 138). W ostatnim piętnastoleciu utrzymuje się na poziomie około 30% odsetek postrzegających migrację jako zagrożenie dla rynku pracy oraz porządku publicznego i bezpieczeństwa. Okresowe wzrosty niechęci notuje się w obliczu kryzysów migracyjnych – także tego ostatniego – oraz w związku z kampaniami wyborczymi (por. wykres 5).

Z drugiej strony niewielu Włochów zapytanych o identyfikację największych zagrożeń wymienia wśród nich imigrację. Typowo twierdzi tak około 3% respondentów. W 2015 r. było to 2,9%, co umiejscowiło to zjawisko na trzecim miejscu listy zagrożeń, podczas gdy na jej szczycie znalazło się bezrobocie (44%) i kolejno korupcja wraz z niewydolnością instytucji politycznych (23%) (DEMOS 2015). Jednocześnie

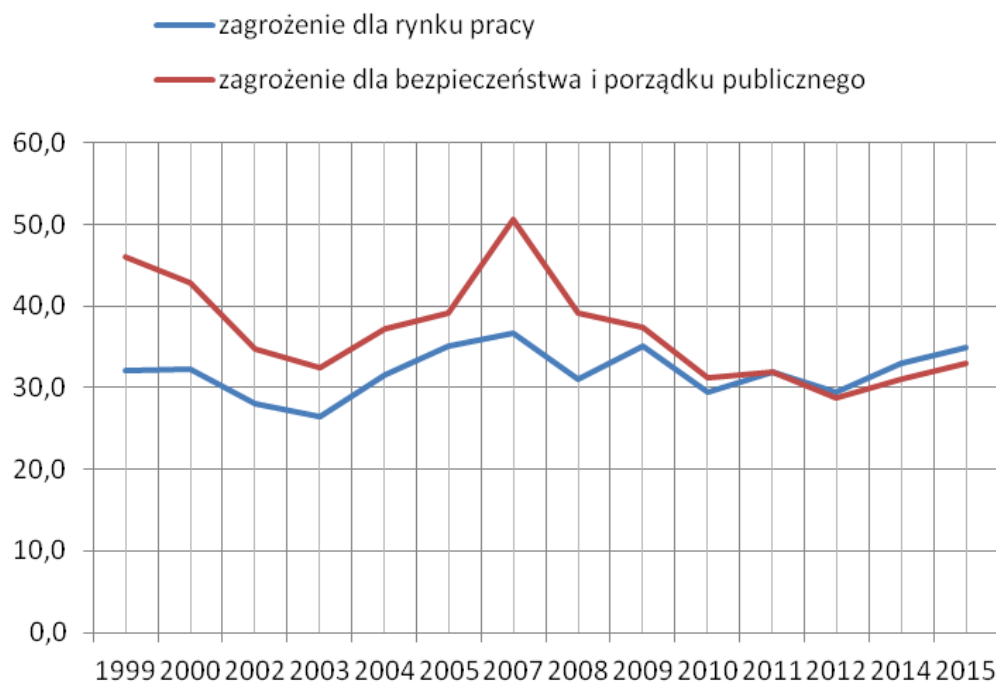
²⁶ Początkowo w dyskursie partii populistycznych imigranci nie oznaczali tylko cudzoziemców. Celem ich ataków były także migracja wewnętrzna z południa kraju (Einaudi 2007: 122).

²⁷ Określenie A. i P. Morawskich (Golemo 2014: 100).

²⁸ Dosłownie: złodziejem pracy. Temat ten nie okazał się we Włoszech jednak tak nośny medialnie, jak miało to miejsce we Francji (Golemo 2010: 174).

w opinii włoskiego społeczeństwa obecna jest od lat pewna dwoistość, gdyż około 40-50% respondentów widzi w imigracji ważny zasób dla gospodarki (DEMOS 2007, 2012, 2015).

Wykres 5. Postrzeganie imigracji w wynikach sondaży włoskiej opinii publicznej (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie DEMOS, *Osservatorio Sicurezza*, 2007, 2012, 2015, <http://www.demos.it/a00463.php> (dostęp: 5.01.2016)²⁹.

Polska zbiorowość we Włoszech stanowi niewielki odsetek populacji imigrantów. Według danych za 2013 r. Polacy stanowią około 2% populacji imigrantów w tym kraju. Są trzynastą w kolejności grupą imigrancką pod względem liczebności we Włoszech (IDOS 2015), co wydaje się jednym z powodów ich niskiej zauważalności. Inną przyczyną owej „niewidzialności” (Golemo 2010: 180) jest przejście do kategorii *comunitari*, związanej ze swoistą normalizacją czy oswojeniem statusu cudzoziemca. Nastąpiła więc po 2004 r. pewna zmiana wizerunku (Kowalska-Angelelli, 2007: 5), choć w obiegu są nadal, zwłaszcza w południowej części Półwyspu Apenińskiego, stereotypy dotyczące polskich imigrantów, wytworzone w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Owe schematyczne ujęcia opierają się przede wszystkim na skojarzeniach z rolami społeczno-zawodowymi: *lavavetri*, *muratore*, *badante* (Golemo 2011: 108)³⁰.

²⁹ Liczba respondentów wyrażona w %, którzy zgadzają się lub całkowicie się zgadzają ze stwierdzeniem, że 1) imigracja stanowi zagrożenie dla rynku pracy, 2) imigracja stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa i porządku publicznego.

³⁰ *Lavavetri* – myjący szyby samochodowe, *muratore* – murarz, *badante* – opiekunka dla osób starszych i dzieci.

III. Bilateralne relacje między Polską a Włochami

III.1. Charakterystyka stosunków politycznych w XX i XXI wieku

Stosunki dyplomatyczne między Polską a Włochami zostały oficjalnie nawiązane 27 lutego 1919 r. Opisując te relacje – w odniesieniu do okresu międzywojennego – Krzysztof Strzałka pisze o „trudnościach w określeniu wspólnych interesów geopolitycznych oraz oddaleniu geograficznym”, jak też o wzajemnej neutralności jako najczęściej przyjmowanej postawie, przy rzadziej spotykanych momentach solidarności czy otwartej wrogości (2001: 23). Mimo niewątpliwej specyfiki poszczególnych etapów, jakie w kontaktach między oboma krajami pojawiły się na przestrzeni czasu, opis ten wydaje się adekwatny także w odniesieniu do całości rzeczonych stosunków. Jeśli chodzi natomiast o problematykę związaną z polską zbiorowością we Włoszech, to za wyjątkiem przemieszczeń wywołanych przez działania wojenne z lat 1939-1945, nie stała się ona w zasadzie przedmiotem szczególnej uwagi w dwustronnych relacjach włosko-polskich.

Mimo pewnej wrogości ze strony Włoch, jaka pojawiła się w lipcu i sierpniu 1939 r. wobec Polski, od wybuchu wojny do czerwca 1940 r., czyli oficjalnego przystąpienia Włoch do działań wojennych, panowała we wzajemnych stosunkach „przyjazna rezerwa” (Strzałka 2001: 94). Działały konsulaty i Ambasada Polska przy Kwirynale. Taki stan rzeczy nie wynikał jednak z bezpośredniego poparcia dla polskich interesów, a stał się możliwy dzięki obecności w rządzie włoskim i partii faszystowskiej zwolenników niezależności Włoch od III Rzeszy (Strzałka 2001: 88). Choć niepoślednią rolę odegrała też nie sympatii, jaka zawiązała się między ambasadorem RP Bolesławem Wieniawą-Długoszowskim a ministrem rządu faszystowskiego Galeazzo Ciano. Ambasadorowi udało się uzyskać od ministra zapewnienie, że „wszyscy polscy uchodźcy znajdą na ziemi włoskiej opiekę i gościnę” (Ciano 1939 za: Strzałka 2001: 154). Słowa te znalazły wkrótce swój wyraz w – trwającej pół roku – akcji pomocy w przetrzymaniu do Francji polskich żołnierzy i cywilów z terenu Rumunii i Węgier przez terytorium Włoch. Aby przyspieszyć wydawanie Polakom wiz, władze włoskie znacząco zwiększyły personel włoskich konsulatów w tych krajach, a także uprościły samą procedurę (Strzałka 2001: 154-155).

W lipcu 1945 r. nowy rząd włoski cofnął uznanie dla Rządu RP na uchodźstwie i uznał Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (Strzałka 2001: 495). Wcześniej wynegocjowano z przedstawicielami Rządu Tymczasowego układ o pomocy i ochronie dla jeńców i obywateli przebywających na terenie drugiego z państw. Co znamienne, wedle życzenia strony polskiej Układ polsko-włoski o wzajemnej ochronie obywateli i jeńców wojennych³¹ w art. 8 precyzował, że rząd polski uznaje za obywateli polskich wyłącznie tych, którzy uznają Rząd Tymczasowy (Strzałka 2001: 424). Umowa ta stała też się podstawą akcji repatriacyjnej, którą ówczesne władze próbowały przeprowadzić na terenie Włoch. W okresie od października 1945 do stycznia 1947 r. w Rzymie zaistniała w tym celu Polska Misja Wojskowa. Mimo podjęcia działań propagandowych, jej aktywność okazała się wysoce nieskuteczna, w szczególności wobec żołnierzy 2. Korpusu, którzy mieli na swoim koncie bezpośrednie zetknięcie się z sowieckim reżimem. Większość spośród tych, którzy zdecydowali się powrócić, stanowili wcieleni

³¹ Zawarty 28 kwietnia 1945 r.

wcześniej do *Wehrmachtu* Pomorzanie i Ślązacy (Davis 2015: 513). W działalności propagandowej brali też czynny udział włoscy komuniści, co powodowało nierzadko starcia z żołnierzami 2. Korpusu (Davis 2015: 516). Jednakże oficjalne czynniki włoskie zachowywały wobec działań przedstawicieli TRJN na terenie Italii daleko idącą rezerwę (Strzałka 2001: 436).

Ogólnie rzecz biorąc, w okresie 1945-1989 stosunki polsko-włoskie były pochodną ówczesnej sytuacji geopolitycznej (Pasztor, Jarosz 2013: 17). Wkrótce w wyniku rozwoju podziałów zimnowojennych uległy one praktycznemu zawieszeniu. Wzajemne kontakty zostały wznowione w latach sześćdziesiątych, choć ograniczały się przede wszystkim do współpracy handlowej i w pewnym ograniczonym zakresie kulturalnej. Ponowne ochłodzenie relacji miało miejsce w związku z wprowadzeniem w Polsce stanu wojennego i utrzymało się właściwie aż do końca lat osiemdziesiątych (Bernatowicz 1990: 146). Pojawienie się jednak emigracji zarobkowej z Polski do Włoch, a także rozwijane w drugiej połowie lat osiemdziesiątych kontakty handlowe sprawiły, że nastąpiła potrzeba wynegocjowania porozumienia o unikaniu podwójnego opodatkowania. Nie bez znaczenia jednak pozostaje fakt, że była to jedyna na tamten czas umowa na poziomie państwowym, która odnosiła się do uregulowań we wzajemnych kontaktach, która uwzględniała przy tym zbiorowość polską we Włoszech; znamienne jest też to, że jej ratyfikacja trwała do końca lat osiemdziesiątych.

Po 1989 r. w stosunkach z Włochami, podobnie jak z innymi krajami, nastąpiło nowe otwarcie. 11 października 1991 r. zawarto Traktat o przyjaźni i współpracy, który zapowiadał podjęcie wspólnych działań w szeregu obszarów. W dokumencie tym znalazło też swój wyraz³² oficjalne poparcie Republiki Włoskiej dla polskich starań o przystąpienie do Wspólnot Europejskich, powtarzane potem w deklaracjach wysokich przedstawicieli włoskich władz. Włochy zadeklarowały również przychyłność wobec przystąpienia Polski do struktur NATO (Szymczyk 2002).

Akcesja Polski do UE, paradoksalnie, nie stała się istotnym impulsem do intensywnego zacieśnienia współpracy dwustronnej. W deklaracjach wysokich przedstawicieli obu krajów stosunki wzajemne są bardzo dobre. Mają one jednak głównie charakter formalny, a oba kraje pozostają dla siebie partnerami drugorzędnymi. Istnieje obecnie – dzięki członkostwu w UE – wiele płaszczyzn i forów współpracy w formacie wielostronnym, ale w relacjach dwustronnych Włochy i Polska często przejawiają istotne rozbieżności w postrzeganiu problemów europejskich czy międzynarodowych (Strzałka 2007: 113-114)³³. Kwestię obecności i napływu Polaków do Włoch regulują obecnie traktaty unijne, gwarantujące swobodę przepływu pracowników oraz zasadę niedyskryminacji na rynku pracy i poza nim.

III.2. Charakterystyka umów i porozumień międzynarodowych między Polską a Włochami

Migracja Polaków do Włoch nie podlegała w zasadzie uregulowaniu w sposób bezpośredni i szczegółowy w ramach umów dwustronnych między Polską a Republiką

³² Art. 8.

³³ Jak chociażby w ostatnich miesiącach wobec kryzysu migracyjnego: Włochy opowiadają się za odpowiedzialnością europejską i takimiż rozwiązaniami, Polska jest takiemu podejściu niechętna.

Włoską. Zastosowanie miały raczej w tym zakresie umowy wielostronne czy jednostronne działania każdego z państw. Spośród nich najważniejsze, jak już wspomniano wyżej, były: 1) Konwencja Genewska dotycząca statusu uchodźcy, której zapisy objęły napływ imigrantów z Polski w latach osiemdziesiątych; 2) zniesienie w 1991 r. konieczności posiadania wizy dla obywateli polskich przy wjeździe na terytorium Republiki Włoskiej; 3) ustanowienie przejściowego ograniczenia w dostępie do włoskiego rynku pracy dla obywateli UE-8, w tym Polaków oraz, szerzej, prawo do swobodnego przemieszczania się, a od 2006 r. także do podejmowania pracy na rynku wynikające z traktatów unijnych.

Niemniej jednak warto w tym miejscu wymienić kilka porozumień dwustronnych, które przynajmniej pośrednio odnosiły się do Polaków we Włoszech, tj.:

- Traktat o przyjaźni i współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Włoską, sporządzony w Warszawie dnia 11 października 1991 r.

Oprócz zapisów dotyczących woli współpracy w wielu dziedzinach, między innymi kultury i sztuki, edukacji, technologii czy prawodawstwa między oboma krajami, zawiera on także zobowiązanie (art. 12) do zapewnienia ochrony praw, w tym objęcia w razie potrzeby opieką społeczną, obywatela jednego z umawiających się państw, który legalnie przebywa i pracuje na terytorium drugiego z nich. Zapis ten stanowi w zasadzie odniesienie do zagadnień zawartych w obowiązującej konwencji konsularnej.

- Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Włoską, podpisana w Rzymie dnia 9 listopada 1973 r.

Reguluje ona kompleksowo zakres wspomnianej wyżej opieki nad obywatelem, jak też precyzuje warunki działania odpowiednio polskich i włoskich urzędów konsularnych na terenie tych państw. Konwencja ta zastąpiła podobny dokument z lipca 1935 r.

- Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Republiki Włoskiej w sprawie unikania podwójnego opodatkowania w zakresie podatków od dochodu i zapobiegania uchylaniu się od opodatkowania, sporządzona w Rzymie dnia 21 czerwca 1985 r.

Ta, wspomniana już umowa, dotyczy osób, „które mają miejsce zamieszkania lub siedzibę w jednym lub w obu Umawiających się Państwach” (art.1), a więc bezpośrednio Polaków we Włoszech. Weszła w życie w 1989 r., niosąc ze sobą niewątpliwe udogodnienie w postaci zniesienia konieczności podwójnego opodatkowania, co przyczyniać się też mogło w pewnym stopniu do chęci podjęcia legalnego zatrudnienia na terenie Włoch.

- Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Włoskiej o współpracy w dziedzinie kultury i edukacji, podpisana w Rzymie dnia 12 lipca 2005 r. Zastąpiła wcześniejszą umowę kulturalną z 1965 r., w której zakres współpracy określono dość wąsko, sprowadzając ją przede wszystkim do wymiany studenckiej i kadry uniwersyteckiej oraz wymiany artystów. Znalazł się w niej także zapis o przyjęciu zasady nieingerencji w sprawy wewnętrzne, co stanowiło odzwierciedlenie specyfiki państwa jakim była PRL. Aktualnie obowiązująca umowa kulturalna nie tylko nie nakłada takich ograniczeń, ale zakreśla zakres współpracy znacznie szerzej. Co prawda, brak w niej bezpośrednich odniesień do udziału w wymianie kulturalnej i artystycznej przedstawicieli zbiorowości polskiej we Włoszech, nie zawiera także

zobowiązania do zapewnienia zajęć z języka macierzystego czy wsparcia dla edukacji etnicznej. Natomiast w art. 3 znajduje się odniesienie do podjęcia wysiłków na rzecz nauczania języka polskiego jako obcego we Włoszech, a art. 4 zawiera zapowiedź współpracy między stowarzyszeniami kulturalnymi w obu krajach.

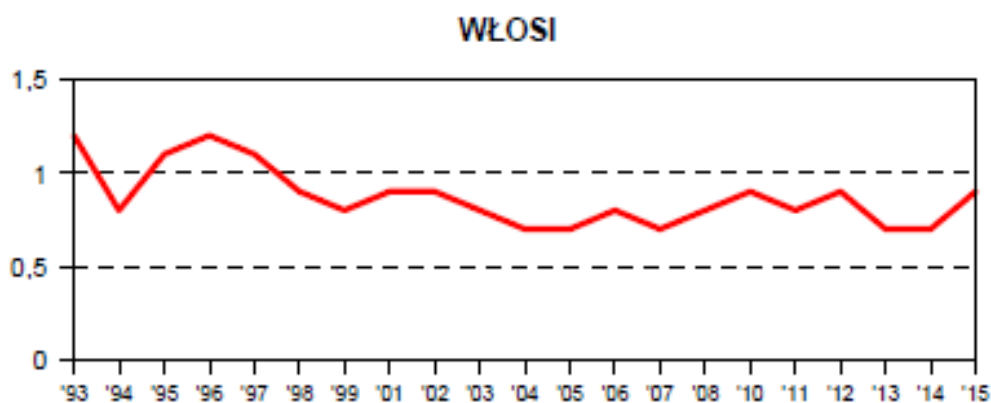
- Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Włoskiej o współpracy w zwalczaniu przestępczości, podpisana w Warszawie dnia 4 czerwca 2007 r.

Zacieśnia dwustronną współpracę polsko-włoską w zakresie zwalczania między innymi handlu ludźmi – poprzez harmonizację prawa, wymianę informacji czy wymianę doświadczeń. W obliczu wydarzeń jakie miały miejsce w Apulii w latach 2002-2006, związanych z tzw. obozami pracy, w których niewolniczą pracę wykonywało ponad 100 Polaków, takie zacieśnienie współpracy wydaje się uzasadnione. Co prawda, w tym przypadku w procesie karnym zastosowanie miał raczej, istniejący już wówczas, Protokół z Palermo³⁴, będący umową wielostronną i zawarta w nim definicja handlu ludźmi.

III.3. Dominujące wzajemne postawy społeczeństw Polski i Włoch

Jak pokazują badania, Włosi cieszą się niezmienną sympatią Polaków. Jest to tendencja względnie stała od lat dziewięćdziesiątych. Chociaż, jak pokazuje wykres 6, poziom popularności tej nacji wśród Polaków zanotował niewielki spadek, najnowsze dane (za 2015 r.) wskazują, że spośród 32 badanych narodowości to właśnie społeczeństwo włoskie jest najbardziej popularne (CBOS 2015).

Wykres 6. Stosunek Polaków do Włochów na przestrzeni lat 1993-2015

Źródło: CBOS, *Zmiany nastawienia Polaków do innych narodów*, Komunikat z badań nr 113/2015, s. 6, http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_113_15.PDF (dostęp: 5.01.2016).

³⁴ Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r., Dz.U. 2005 Nr 18, poz. 158.

Trudniej określić nastawienie Włochów do Polaków ze względu na brak badań bezpośrednio dotyczących tego zagadnienia. Odwołać się ewentualnie można do sondaży przeprowadzanych przez DEMOS, a odnoszących się do stosunku Włochów wobec migrantów z danego rejonu świata. W odniesieniu do Polaków, ujętych zbiorczo w kategorii „imigranci z Europy Wschodniej”, odnotowano wysoki (ponad 50%) poziom zaufania. Obecnie, kiedy Europa Wschodnia uwzględniana jest razem z Bałkanami, zaobserwowano z kolei jego spadek (2007). Prawdziwy wydaje się w tym kontekście wniosek o względnej sympatii Włochów wobec Polaków.

IV. Literatura

Alessandrini G. (2006), *L'immigrazione dall'Est Europa e necessita di politiche d'integrazione*, w: K. Golemo, K. Kowalska-Angelelli, F. Pittau i A. Ricci (red.), *Polonia. Nuovo paese di frontiera. Da migranti a comunitari*, Roma: Caritas Italiana.

Ambrosini M. (2013), *Fighting Discrimination and exclusion: Civil society and immigration policies in Italy*, „Migration Letters” 10 (3): 313-23.

Ambrosini M. (2001). *La fatica di integrarsi: immigrati e lavoro in Italia*, Bologna: Il Mulino.

Bernatowicz G. (1990), *Stosunki polsko-włoskie 1944-1989*, Warszawa: PISM.

Bonapace W. (2009), *Le acquisizioni di cittadinanza: il dibattito teorico e i mutamenti Giuridici*, w: Caritas/Migrantes, *Immigrazione: Dossier Statistico*.

Birindelli A. M., Bonifazi C. (1993), *Italy*, IOM.

Bonifazi C. (2013). *L'Italia delle migrazioni*, Bologna: il Mulino.

Budakowska E. (2005), *Włochy, towarzystwa i stowarzyszenia społeczno-kulturowe*, w: K. Dopierała (red.), *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii* (T. V). Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski.

Calvanese E. (2011), *Media e immigrazione tra stereotipi e pregiudizi. La rappresentazione dello straniero nel racconto giornalistico*, Milano: Franco Angeli.

Caneva E. (2014), *The integration of migrants in Italy: an overview of policy instruments and actors*, INTERACT Research Report 2014/05.

Caponio T. (2013), *Italia: una transizione incompiuta?* w: T. Caponio (red.) *Dall'ammissione all'inclusione: verso un approccio integrato? Un percorso di approfondimento comparativo a partire da alcune recenti esperienze europee. Rapporti di ricerca Fieri*, http://fieri.it/wp-content/uploads/2013/09/rapporto-CNEL_definitivo_sett2013.pdf (dostęp: 17.11.2015).

Caponio T., Zincone G. (2011), *The national policy frame for the integration of newcomers in Italy*, PROSINT country report WP2, http://research.icmpd.org/fileadmin/ResearchWebsite/Project_material/PROSINT/Reports/IT_WP2_Final.pdf (dostęp: 17.11.2015).

Caponio T. (2005), *Policy Networks and Immigrants' Associations in Italy: The Cases of Milan, Bologna and Naples*, „Journal of Ethnic and Migration Studies” 31(5): 931-950.

Cieślińska B. (1993), *Emigracja z Polski do Włoch pod koniec lat osiemdziesiątych*, „Przegląd Polonijny” 18 (3).

Davis R. (2015), *Szlak Nadziei. Armia Andersa. Marsz przez trzy kontynenty*, Warszawa: Rosikon Press.

Einaudi L. (2007), *Le politiche dell'immigrazione in Italia dall'Unità a oggi*, Roma – Bari: Editori Laterza.

Frana G. (2014), *La questione migratoria nei mass-media italiani*, Praca magisterska. Università degli studi di Bergamo, <http://www.cartadiroma.org/wp-content/uploads/2014/04/La-tesi-completa.pdf> (dostęp: 17.11.2015).

Golemo K. (2013), *Extracomunitari i clandestini. Elementy obrazu imigrantów we włoskich mediach i społeczeństwie*, w: K. Golemo (red.), *Włochy wielokulturowe. Regionalizmy. Mniejszości. Migracje*, Kraków: Księgarnia Akademicka.

Golemo K. (2011), *Z problemów polskiej imigracji we Włoszech po drugiej wojnie Światowej*, „Przegląd Polsko-Polonijny” (1).

Golemo K. (2010), *Obraz Polski i Polaków we Włoszech. Poglądy, oceny, opinie*, Kraków: UJ.

Golemo K. (2006), *Emigracja polska do Włoch w latach 80. XX wieku. Charakterystyka ogólna*, „Politeja” 5(1): 462-473.

Henczel-Wróblewska L. (2006), *Dzieje Polaków we Włoszech*, Kalisz – Poznań: UAM.

Honohan I. (2010), *The Theory and Politics of Ius Soli*. EUDO Citizenship Observatory, Florence: EUI.

Kaczyński G. (2014), *Geneza i obraz polskiej emigracji we Włoszech*, w: K. Golemo, B. Kaczorowski i M. Stefanowicz (red.), *Polacy we Włoszech. Historia, współczesność, zmiany*, Kraków: UJ.

Kawczyńska-Butrym Z. (2008), *Polskie migrantki we Włoszech*, w: D. Bryk, B. Rożnowski i M. St. Zięba (red.), *Migracja zarobkowa do Włoch. Próba podejścia interdyscyplinarnego*, Lublin: EL-Press.

Kowalska-Angelelli K. (2007), *Polscy imigranci we Włoszech. Trendy migracyjne, rynek pracy i system zabezpieczenia społecznego przed i po 1 maja 2004r*, Seria: Prace migracyjne 17/75.

Kula M. (1995), *Emigracja z realnego socjalizmu ekonomiczna i polityczna zarazem*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 2(7):141-6.

Macioti M. I., Pugliese E. (1998), *Gli Immigrati in Italia*. Roma – Bari:

Małek A. (2014), *Czy polska szkoła jest (nie)potrzebna? Decyzje, dylematy i wybory polskich imigrantów we Włoszech*, w: K. Golemo, B. Kaczorowski i M. Stefanowicz (red.), *Polacy we Włoszech. Historia, współczesność, zmiany*, Kraków: UJ.

Małek A. (2013), *Wszystkie drogi prowadzą do Italii. Imigracyjny krajobraz Włoch*, w: K. Golemo (red.), *Włochy wielokulturowe. Regionalizmy. Mniejszości. Migracje*, Kraków: Księgarnia Akademicka.

Mantovan C. (2013), *Cohesion without participation: immigration and migrants' associations in Italy*, „Patterns of Prejudice” 47(3): 253-268.

Morawski A., Morawski P. (2006), *Polonia Mon Amour. Dalle Indie d'Europa alle Indie d'America*, Roma.

Paradowska K. (1992), *Polonia włoska*, w: B. Szydłowska-Cegłowa (red.), *Polonia w Europie*, Poznań.

Pasztor M., Jarosz D. (2013), *Skazani na podległość. Z dziejów stosunków polsko-włoskich w latach 1945-1958*, Warszawa: ASPRA-JR.

Pittau F., Ricci A. (2006), *Dinamiche ed evoluzioni dell'immigrazione polacca in Italia*, w: K. Golemo, K. Kowalska-Angelelli, F. Pittau i A. Ricci (red.), *Polonia. Nuovo Paese di Frontiera. Da migranti a comunitari*, Roma: Idos.

Pyłat J. (2014), *Krótki zarys historii emigracji polskiej we Włoszech*, w: K. Golemo, B. Kaczorowski i M. Stefanowicz (red.), *Polacy we Włoszech. Historia, współczesność, zmiany*, Kraków: UJ.

Rodriguez-Fraticelli C., Sanabria C., Tirado A. (1991), *'Puerto Rican non-profit organisations in New York City'*, w H.E. Gallegos, M. O'Neill (red), *Hispanics in the Non-Profit Sector*, New York: The Foundation Center.

Romaniszyn K. (2000), *Migracje polityczno-ekonomiczne jako fenomen współczesności*, w: J. E. Zamojski (red.), *Migracje polityczne XX wieku. Migracje i społeczeństwo 4*, Warszawa: Neriton.

Soysal N. Y. (1994), *Limits of Citizenship. Migrant and Postnational Membership in Europe*, Chicago: University of Chicago.

- Stola D. (2010), *Kraj bez wyjścia?: migracje z Polski 1949-1989*, Warszawa: IPN.
- Strzałka K. (2007), *Stosunki Polski z Włochami*, „Rocznik polskiej polityki zagranicznej” s. 113-126.
- Strzałka K. (2001), *Między wrogością a przyjaźnią. Z dziejów stosunków polsko-włoskich (1939-1945)*, Kraków: Arcana.
- Szymczyk A. (2002), *Stosunki dwustronne. Włochy*, „Rocznik polskiej polityki Zagranicznej”.
- Ulewicz T. (1999), *Iter Romano-Italicum-Polonorum, czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*, Kraków: Universitas.
- Ulewicz T. (1991), *Tre episodi dei più antichi legami culturali polacco-italiani*, w: M. Ferazzi (red.), *Itinerari di idee, uomini e cose fra Est ed Ovest Europeo*, Udine: Aviani Editore.
- Weinar A. (2006), *Włochy – nowy kraj imigracji*, „Biuletyn Migracyjny” nr 8,
- Zahorski W. (1983), *Polak we Włoszech*, Rzym.
- Zincone G. (1995), *Immigration to Italy: data and policies*, w: W F. Heckmann.
- W. Bosswick (eds), *Migration Policies: a comparative perspective*, Stuttgart.
- Żak J. (2013), *Włosi i Brytyjczycy wobec żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych i polskiej emigracji wojskowej*, „Studia Społeczne” (2): 55-64.

Raporty:

- CBOS (2015), *Zmiany nastawienia Polaków do innych narodów*, Komunikat z badań nr 113/2015, http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_113_15.pdf (dostęp: 5.01.2016).
- DEMOS (2007, 2012, 2015), *Osservatorio Sicurezza*, <http://www.demos.it/a00463.php>, (dostęp: 5.01.2016).
- Fondazione Migrantes (2015), *Italiani nel mondo 2015*, Editrice Tau: Todi.
- GUS (2015), *Główne kierunki emigracji i imigracji na pobyt stały w latach 1966-2014*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-ludnosci/glowne-kierunki-emigracji-i-imigracji-w-latach-1966-2014-migracje-na-pobyt-staly,4,1.html> (dostęp: 3.01.2016).
- GUS (2015), *Informacja o kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2014*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2014,11,1.html> (dostęp: 3.01.2016).

IDOS (2005, 2006, 2010, 2014, 2015), *Dossier Statistico Immigrazione*, Roma: IDOS.

ISTAT (2013), *Integrazione: Conoscere, misurare, valutare*, www.istat.it/it/files/2012/12/PROG-102655-Volume_Integrazione_ITA.pdf, (dostęp: 5.01.2016).

Dokumenty:

Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Włoch, podpisana w Rzymie dnia 10 lipca 1935 r., Dz.U. 1936 Nr 43, poz. 317.

Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Włoską, podpisana w Rzymie dnia 9 listopada 1973 r., Dz.U. 1977 Nr 9, poz. 35.

Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r., Dz.U.05.18.160.

Traktat o przyjaźni i współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Włoską, sporządzony w Warszawie dnia 11 października 1991 r., Dz.U. 1996 Nr 52, poz. 226.

Umowa kulturalna między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Republiki Włoskiej, sporządzona w Warszawie dnia 25 marca 1965 r., Dz.U. 1969 Nr 15 poz. 104.

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Włoskiej o współpracy w dziedzinie kultury i edukacji, podpisana w Rzymie dnia 12 lipca 2005 r., Dz.U. 2007 Nr 232, poz. 1707.

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Włoskiej o współpracy w zwalczaniu przestępczości, podpisana w Warszawie dnia 4 czerwca 2007 r., Dz.U. 2009 Nr 133, poz. 1093.

Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Republiki Włoskiej w sprawie unikania podwójnego opodatkowania w zakresie podatków od dochodu i zapobiegania uchylaniu się od opodatkowania, sporządzona w Rzymie dnia 21 czerwca 1985 r., Dz.U. 1989 Nr 62, poz. 374.

Strony internetowe:

www.dossierimmigrazione.it

www.lavoro.gov.it/AreaComunicazione/Eventi/Documents/Sintesipianointegrazione

www.meltingpot.org/IMG/pdf/0546_ACCORDO_INTEGRAZIONE_3.pdf

www.msz.gov.pl

polonia-wloska.org

www.polacywewloszech.com